

Ш.О.БИДАШОВА

Қазақ қыздар педагогикалық университеті,
қоғамдық-гуманитарлық пәндер кафедрасының магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы.

ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ МАМАНДЫҚ РЕТИНДЕ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ РОЛІ

Аннотация

Мақалада әлеуметтік жұмыс мамандық ретінде алғашқы пайда болған елдер туралы айтылады. Әлеуметтік жұмыстың мақсаты басқа түсken ауыртпалықтан арылу үшін сырттан көмек қажет ететін адамдарға көмек беру. Алғашқыда әлеуметтік жұмыс тұрмыста киыншылыққа ұшыраған туыстарға көмек көрсету болып табылса, кейіннен әлеуметтік жұмыс аясының кеңейіп бір жүйеге келтірілгендей қарастырылады.

Тірек сөздер: Әлеуметтік жұмыс, зан, кәсіп, мамандық.

Президент Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында «әлемдік тәжірибе көрсеткендей, әлеуметтік саясаттың мінсіз және әмбебап үлгісі жоқ. Бұл барлық азаматтары сол әлеуметтік жүйеге қанағаттанатындей бірде-бір қоғамның жоқтығы сиякты»[1] деп, атап көрсеткен болатын.

Қазақстанда әлеуметтік жұмыс пән ретінде оқытылып, мамандық ретінде қарастырыла бастауы XX ғ. 90-шы жылдары ел экономикасының нарықтық кезеңге өтүімен байланысты. Сондықтанда әлеуметтік жұмыс жас ғылым және қызметтің өзгеше түрі болып саналады. Қазақстанда әлеуметтік жұмыс жаңадан пайда болғандықтан шетелдің озық тәжірибелеріне сүйенеді. Алайда шетелдік тәжірибелердің Қазақстанға тиімді жағын пайдалану қажет. Әлеуметтік жұмыс алғашқыда мұқтаж адамдарға қарапайым түрде көмек көрсететін қайырымдылық ұйымдары ретінде пайда болып, кейіннен мамандық ретінде қалыптаса бастады. Адамдарға көмек көрсетуге бағытталған іс-әрекет әлеуметтік жұмыс болып табылады. Бұған адамдардың бір-біріне жан ашарлықпен, қайырымдылықпен қарауы да себеп болды деп айтуда болады.

Әлеуметтік жұмыстың мақсаты елдің барлық аймақтарында бір адамға, немесе отбасындағы барлық адамдарға, топқа қажетті кезінде көмек көрсету, сол клиенттердің мұқтажын қанағаттандыру болып табылады. Әлеуметтік жұмысты кәсіп ретінде қарастырсақ - адамдарға қажетті көмегін көрсетуді жүзеге асыратын, өмірде кездесетін киыншылықта қолдау көрсетіп қана қоймай, жәбір шеккен жеке тұлғалардың немесе топтың, отбасының құқықтарын қорғау, бір сөзben айтқанды әлеуметтік жағдайын қалыптақ келтіру. Бұл кәсіппен айналысушылар әлеуметтік жұмыскерлер. Әр түрлі технологиялар мен әдістерді игере отырып әлеуметтік жұмыскер мүмкіндіктің бәрін пайдалана отырып айналадағы адамдарға жақсы жағынан әсер ету және олардың өмірін жамандықтан жақсылыққа бұруға тырысады.

Әлеуметтік жұмыс түсінігіне ғылыми еңбектерде көптеген анықтамалар берілген. Сол анықтамаларға сүйене отырып, әлеуметтік жұмыс тұрмыстық жағдайға, шаруашылыққа байланысты, әлеуметтік жағдайдың төмендеуіне, экономикалық дағдарысқа, кездейсоқ жағдайларды және күнделікті әлеуметтік мәселелерді шешуде адамдарға көмек беретін қызметтің түрі деп айтамыз. Қиыншылыққа ұшыраған адамдармен жүргізілетін әлеуметтік жұмыс адамдардың жай-күйін (психологиялық, әлеуметтік) білуден басталады. Адамдардың жай-күйін қарай әлеуметтік жұмысқа (психологиялық, педагогикалық, медициналық, т.б.) кеңес беру, клиникалық көмек беру, топтық жұмыс, отбасылық терапия, адамдар тап болған қиыншылықтарға көмек беру кіреді[2]. Мұндай кең көлемдегі жұмыс қоғамның әрбір адамына және қоғамның барлық топтарының қатысуының арқасында өз жемісін береді. Көмек туралы ұғым адамдардың алғашқы топтасуы кезеңінен басталады. Мәселен, алғашқы қауымдық құрылышта әлеуметтік катынастар ортақ, яғни бір-біріне көмектесу түрінде көрінсе, кейін келе қоғам әлсіздер тобына бөлінгенде қайырышыларға, кембағалылар мен ауруларға рақымшылық, қайырымдылық жасау, руластардың бір-біріне көмегі ретінде көрінеді. Ал мемлекет пайда болғанда әлсіз топтарға қамқорлық жасау мемлекеттік деңгейде жүргізіле бастады. Мұның өзі әлеуметтік жұмыс жүргізуің реттеле бастаганын көрсетеді. Әлеуметтік жұмыс туралы түсінік, әлеуметтік көмек елдің экономикалық даму деңгейіне байланысты әр елде әр кезеңде қалыптасты.

Әлеуметтік жұмыс мамандығының пайда болу тарихына тоқталсақ, XIX аяғында XX ғасыр шегінде АҚШ пән Еуропа (Ұлыбритания, Германия, Нидерланды, Швеция және Франция) елдерінде әлеуметтік жұмыс мамандығы алғаш калптасты.

Әлеуметтік көмек туралы алғаш рет Вавилон патшалығының құжаттарында кедей адамдарға «комқорлық жасау», туыс адамдарды «сүю» туралы айтыла бастаса, ежелгі Грецияда б.з.д. V ғ. мұндай көмек «филонтропия» («філо»-махаббат, «антропос»-адамзат яғни, адамзатқа сүйіспеншілік) адамзатқа деген маҳаббат» деген маганада болды [2]. Ал Ресейде жағдайы бар адамдар қайыршыларға құнделікті пайдалынатын азық-түлікті тарату арқылы қайырымдылық көрсетуден бастаған. Осындағы іс-шаралардың атқарылуы кедейлерге көмек туралы занын шығуына бастау болды. Көмек көрсету туралы зандардың қабылдануы өз кезегінде көмек қажет ететін амдарға көмек беруді бір жолға қоюға және әлеуметтік көмек аясынан көнегіп мемлекеттік деңгейге дейін көтерілгендердің көрсетеді. Мұндай көмек ең бірінші жағдайы жоқ адамдарға көрсетілді. Көмек көрсету туралы зандар алғаш рет әлеуметтік мамандық пайда болған Батыс Еуропада шықты. Осы занын аясында кедей адамдарға, өмір сүрге қаражаты жеткіліксіз адамдарға қайыршы сұраумен өмір сүрге рұқсат етілді [3]. Бұл деңгейдегі адамдарға мүгедектерді, қараусыз қалған, ата-анасы жоқ жетім балаларды, қарт адамдарды жатқызуға болады.

1348 жылы Англияда бірінші рет заң жүзінде кедейлер екі категорияға: «абройлы кедей» оған қарттар, мүгедектер, жесірлер, жетімдер жатқызылды; және жұмысқа жарайтын алайда «жұмыссыздар» болып белінді. Осылай екі категорияға бөле отырып Англия заң бойынша абройлы кедейлерге ғана көмек беруді талап етті. 1536 ж. Генрих VII әлеуметтік қамқорлық жүйесіне реформа жүргізгенде монастырлық жерлерді секуляризациялады (лат.saecularis – діни емес, зайырлы, шіркеулік жерлердің және мұліктердің мемлекет тарапына өту процесін білдіретін ұғым). Англияда 1572 жылы кедейлерге көмек, кедейшілікпен күрес жөнінде жалпы ұлттық жарлық енгізілсе, 1601 жылы қабылданған «кедейлерге көмек көрсету» туралы занды көмек қажет ететіндерге көмек көрсету жүйесі құрылған [4].

Еуропа елдерінде қабылданған зандарға қарай отырып сол кездің өзінде кедейлерге мемлекет тарапынан улken қамқорлық көрсетілгенін және мемлекет тарапынан көмек беру бір жүйеге келтіріле бастағанын қөруге болады.

Алғашқы әлеуметтік жұмыстың ұйымдастыран әрекеті әлеуметтік жұмыс мектебін ашудан, қорлар құрудан басталды. Ал, кедейлерге көмек көрсетудегі зандардың қабылдануы мамандықтың кәсіп ретінде қалыптасуына алып келді. Кәсіби әрекет ретінде мамандықтың қалыптасуы 1696 жылы Джон Лок Джон Кэридің қолдауымен 1697 жылы алғашқы жұмыс мектебінің ашылуынан бастау алады. Бұл жұмыс үйлері (мектептер) әлеуметтік жұмыскер болып саналатын адамдармен және басқару органдарындағы кәсіпкерлермен басқарылып отырды. Алайда кедей адамдар кәсіпкерлердің құлдары ретінде жұмысқа салынғандықтан бұл жұмыс үйіндегі жағдай кедейлерге көмек көрсететін орынға аз ұқсаған еді. XVIII ғасырдан бастап «жәрдемдесу» ұғымы бекітіле бастады, бұл ұғым тұрғындардың аз камтылған топтарына қоғамдық қатынастардың жаңа дәрежесін үйлестірді. XX ғасырда бұл ұғым бастапқыда («aide social») «әлеуметтік көмек», ал содан соң («travail social») «әлеуметтік жұмыс» ұғымына ауысады [5].

1795 жылы Ұлыбританияда бірінші рет «кедейшілік деңгей» және «кедейшілік шегі» деген термин енгізілді. Кедейшіліктің деңгейі темендердегі белгі бойынша енгізілді: наның бағасы, кедейдің табысы, қарауындағы адам санына қарай (балалар, қарттар) ескерілді [7].

Әлеуметтік көмек, әлеуметтік қолдау, әлеуметтік қамтамасыз ету бұл үш сала әлеуметтік жұмыстың болшегі болып табылады.

Үйлеми әдебиеттерде әлеуметтік жұмыстың мамандық ретінде қалыптасуын XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басы деп қарастырады. Бұлай қарастыру себебі Еуропа мен АҚШ-да XIX ғасырдың II жартысында капитализмнің даму кезеңінде қалаларда өндіріс орындарының дамуы және көбеюі тұрғындардың өндіріс орындары көп шоғырланған қалаға қонысын аударуын (урбанизацияның) күштейтті. Қалаға халықтың көптеп шоғырлануы қылмыстың, жұмыссыздықтың, тәртіптіздіктің, панасыздықтың, кедейшіліктің көбеюіне әсер етті. Еуропа мен АҚШ елдеріндегі индустріяландырудың қарқынды жүруі, урбанизациялануды күштейтті. Елді мекендерден келген тұрғындардың қала өміріне сіңісу нашар жүрді. Адамдар арасындағы дәстүрлі әлеуметтік байланыстың үзіліу адамдар мен қоғам арасындағы жаңа әлеуметтік мәселелерді тудырды. Мұндай әлеуметтік өткір мәселелерді қалыптасқан әдістермен шешу мүмкін болмады. Қоғамдағы қатынастардың осылай шиеленісуі қоғамдағы ағартушылардың «қоғам ауру оны қайырымдылық пен кедейшіліктен емдеу керек», деген көзқарасын туғызды.

Алайда, әлеуметтік жұмысты мамандық ретінде ресми мойындау, мемлекеттік құжаттарға ресми түрде әлеуметтік жұмыскер қызыметін енгізу әр елде әр түрлі уақытта іске асырылғанымен, олардың мақсаты бір болды. Әлеуметтік жұмыстың мамандық ретінде қалыптасуы әсіресе АҚШ-да жылдам жүрді. Оған себеп АҚШ-да өндіріс орындарының көп шоғырланғандығы, оған сырттан халықтың көптеп қоныстануы болды. Елдегі халықтың әлеуметтік-экономиканың дамуы, қоғамда болып жатқан өзгерістер кедейлерге көмек көрсетудің өзіндік бағыттарын қалыптастырды. Бұл

жағдаймен күресу көсіби мамандықты қажет еткендіктен әлеуметтік жұмысшы мамандығын дайындастын арнай оқу мекемелерінің құрылуына экелді.

XIX ғасырдың 80-ші жылдарында АҚШ пен Еуропа елдерінде әлеуметтік жұмыстың маманданған екі бағыты қалыптасты. Оның бірі 1887 г. Баффалода пайда болған Лондон қайырымдылық қоры болса, екіншісі 1886 ж. Нью-Йоркте құрылған – Гильдия көршілер (мекендеушілер) қоғамы үйымдастырылды. Сонымен қатар, 1892 жылы АҚШ пен Канаданың ірі қалаларында 92 қайырымдылық үйымы құрылды[6]. Мұндай үйымдар АҚШ пен Англияда ғана емес сондай-ақ Германияда, Финляндияда және басқа бірқатар елдерде пайда болған. Шіркеудің көмегіне сүйснген бұл үйымдар кедей және бақытсыз жандармен жұмыс жүргізу барысында пайда болды. Әлеуметтік жұмыс мамандығының қалыптастып, дамуына сол кездегі ғалымдар да өз үлестерін қости.

Әлеуметтік жұмыстың мамандық ретінде қалыптасуына әлеуметтік жұмыскер, социолог, әлеуметтік жұмыс теориясының негізін салушы ретінде дүние жүзіне танымалы Джейн Адамс (1860-1933 Д.Адамс Нобель сыйлығының лауреаты) пен Мэри Элен Ричмондтың (*Mary Richmond*,— Мэри Эллен Ричмонд; 5 августа 1861 — 1928, АҚШ) әлеуметтік жұмыс идеяларының және тұжырымдамасының іске асырылуымен тікелей байланысты[7]. АҚШ-да Мэри Ричмонд басқарған қайырымдылық қозғалысының негізгі идеясы адамдардың әлеуметтік жағдайының нашарлап, кедейшілікке ұшырауына оның өзіне байланысты екендігін ұғындыру болды. Ол адамдарды «өз мүмкіндігін өзі жасай алатындығына сендіру керек», деген ойды ұстанды. Жоғарыда аты аталған ғалымдардан орасан зор енбекінің арқасында XIX ғасырдың соңына қарай әлеуметтік жұмыскерлердің көсіби дайындаудың алғашқы бағдарламалары пайда болды. Бұл әлеуметтік диагноздың жалпы моральды критерийлерден ғылыми дәйектелінген әдістерді игеру арқылы әлеуметтік жұмыстың көсіби деңгейге өтуіне мүмкіндік береді. Бұны әлеуметтік жұмыскерлерді маман ретінде дайындастын алғашқы мектептердің қалыптасқанын көрүімізге болады. Солардың алғашқысы болып 1898 жылы Колумбия университетінде

М. Ричмондтың бастамасымен бірінші қолданбалы филантропияның ұлттық мектебі ашылып кейінен ол әлеуметтік жұмыс факультеті деп аталағы. Көптеген индустріясы дамыған мемлекеттерде әлеуметтік жұмыспен көсіби айналыса бастаған мамандар тобы пайда болды. Солардың көмегімен әлеуметтік жұмыскерлердің дайындастын оқу орындары құрылды, университеттерде алғашқы әлеуметтік жұмыс факультеттері ашылды. Мұның өзі әлеуметтік жұмыстың мамандық ретінде, ғылым ретінде қалыптасқанын көрсетеді.

1899 жылы Мэри Элен Ричмондтың «Кедейлерге достық сапар: қайырымдылық үйимдарда жұмыс істейтіндер үшін нұсқау» атты кітабы шықты [8], What is social case work? ("Социальная работа со случаем") 1922 ж.[9], М.Ричмондтың әлеуметтік жұмыстың әдісін толығырақ ашып көрсеткен 1917 жылы шыққан «Әлеуметтік диагноз» атты кітабы[10]. Мэри Ричмондтың бұл енбекі әлеуметтік жұмыстың теориялық және методологиялық негізгін сипаттайтын, әлеуметтік жұмыстың жеке әдістемесі ретінде саналып, әлеуметтік жұмыс мамандығын дайындастын мектептерде қолданылған алғашқы оқу әдістемелік құралы болды деуге болады. Әлеуметтік жұмыс мамандығына байланысты әдістемелік кітаптардың шығуы осы кезеңдерде көсіби қызметкерлерді дайындастын алғашқы қолданбалы филантропияның ұлттық мектептің өз жұмысын бастауына жол ашты.

Әлеуметтік жұмыс XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында қалыптастып, жүйеге ене бастағанмен, дербес көсіп ретінде I дүниежүзілік соғыстан кейін кең қанат жая бастады. Оған себебі 1929-1933 жылдар дүние жүзін қамтыған экономикалық дағдарыс кезіндегі заводтар мен фабрикалардың жабылуынан туған жұмыссыздықтың күшеюі, халықтың әлеуметтік жағдайының төмендеуі, халықтың кедейшілікке ұшырауы, өлім жетімінің көбекі болады. Тарихтан белгілі бұл кездегі экономикалық дағдарыс АҚШ-да терен болды. Осы кезде мемлекет тараалынан адамдарға қайырымдылық көрсету үйимдастырылды.

XX ғасырдың басында халыққа әлеуметтік қолдау көрсету және қамсыздандырумен негізінен қоғам етene араласа бастады. Бұл әлеуметтік жұмыстың оқыту пәні ретінде қарастырылып, ғылым ретінде зерттеле бастауына алып келді. Әлеуметтік жұмыстың ғылым ретінде қалыптасуына, бастама, негіз пайда болды. Осылардың негізінде тәжірибе, теория қалыптасты. Ешқандай ғылым өзі жеке дара дамымайды. Әлеуметтік жұмыс мамандығы да бұдан тыс қалмайды. Ол өзінің дамуы барысында психология, педагогика, медицина, социология, философиямен және тағы басқа ғылымдармен тығыз байланысты. Әлеуметтік жұмыстың дамуы әлеуметтік саладағы заңдар мен бағдарламалардың қабылданып қоюы ғана емес, ен бастысы олардың дұрыс жолға қойылып, дұрыс жүзеге асырылуымен тікелей байланысты. Бұл өз кезегінде мемлекет тұрғындарының әлеуметтік-тұрмыстық жағдайының тұрақты болуына әсерін тигізеді. Сонымен қатар, белгілі бір себептерге байланысты қоғамнан тыс қалған адамдарға көмек беруді іске асырудың арнайы жүйесінін болуы қажет. Әлеуметтік жұмыстың нысаны барлық категориядағы азаматтарды қамтиды. Оған бірінші кезекте әлеуметтік қорғансыз және дәрменсіз топтар деп танылғатын: мүгедектер, карттар, балалар кіреді. Әлеуметтік көмек көрсету барысында әлеуметтік жұмыскер қалыптасқан жағдайға

байланысты қажет мамандармен байланыста болады. Әлеуметтік салада жүргізілетін әлеуметтік жұмыстың бағыттары: әлеуметтік көмек, әлеуметтік корғау, әлеуметтік қолдау, әлеуметтік қамамасыз ету, әлеуметтік сақтандыру, әлеуметтік емдеу, әлеуметтік қалыпқа келтіру.

ӘДЕБІЕТ

- 1 «Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты». Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. // Егеменді Қазақстан, 2012, 15 желтіксан]
- 2 Сарсенова Ж. Әлеуметтік жұмыс. Оқулық. Алматы, 2004
- 3 Теория и методика социальной работы: В 2 ч. / Под ред. В.И.Жукова, И.Г. Зайнышева, Е.И. Холостовой. — М., 1994.
- 4 Зеньковский В.В. История русской философии.— Л., 1991.— Т. 1.—Ч. 1.—С.55.
- 5 Пірімжарова К.К.. Евроазиядагы әлеуметтік жұмыс. -Алматы, -Экономика, - 2011. - 60 б. / Peine M. Modern social work theory. L., 1992.
- 6 Социальная работа за рубежом. /Михайленко Т.А., Примжарова К.К. –Алматы, -27-35 б.
- 7 Теория и практика социальной работы: Отечественный и зарубежный опыт /Под ред. Т.Ф. Яркиной, В.Г. Бочаровой. М.; Тула, -2000. ·Т. 1, С. 150-152.
- 8 Социальная работа за рубежом: материалы для практических занятий. – Ростов-на-Дону,–1999, 354 с.
- 9 Richmond, Mary Ellen (1899), Friendly Visiting among the Poor. A. Handbook for Charity Workers New York/London: MacMillan <http://www.gutenberg.org>
- 10 Richmond, Mary Ellen 1922,What is social case work? An introductory description, New York: Russell Sage Foundation
- 11 *Social Diagnosis* from 1917, Mary Ellen Richmond

Резюме

В статье описывается формирование социальной работы как специальности и проведена работа социальных работников, социологов и основателей теории социальной работы. А так же, как механизм влияний на улучшение социального уровня людей различных категорий .

Summary

This article describes the formation of social work as a profession and as a mechanism influencing the improvement of social standards of people of different categories.